

1. Obiekt **FORT SŁUŻEW (DO 1915 R.: FORT VIII)**
W PIERŚCIENIU ZEWNĘTRZNYM TWIERDZY WARSZAWA

2. Czas powstania
1883-1888

3. Miejscowość
WARSZAWA

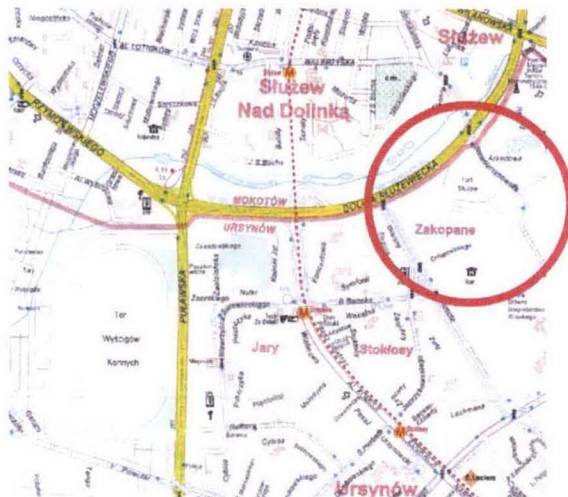
11. Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

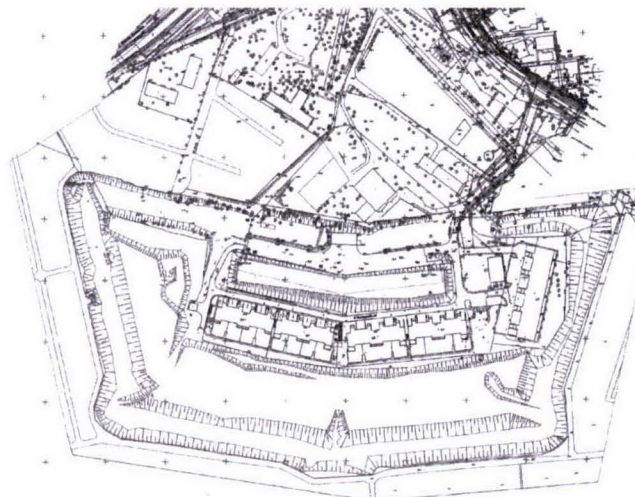
Ryc.1 Widok perspektywiczny ostatniej formy historycznej
Fortu VIII (wg oprac. festgrupa Sp. z o.o.).

Ryc.2 Widok z góry z ok. 2011 r.
(fragment zdjęcia sat. z www.google.com).

Ryc.3 Orientacja (fragment planu miasta z ok. 2004 r.).
(Ilustracje na ryc. 2, 3 i 4 są zorientowane na północ).

Ryc.4 Sytuacja (fragment mapy sytuacyjnej z ok. 2006 r.).
c.d. poz. 11. w załączniku nr 1.

4. Adres

ul. Nowoursynowska
Warszawa

nr hipoteczny

5. Przynależność administracyjna
województwo **mazowieckie**
powiat **warszawski**
dzielnica **Warszawa-Ursynów**

6. Poprzednie nazwy miejscowości
Służew
- nazwa osiedla na zapole fortu

7. Przynależność administracyjna
przed 1 VI 1975
województwo **warszawskie**
powiat **warszawski**

8. Właściciel i jego adres
Kamala Sp. z o.o.
ul. Raclawicka 114, Warszawa
c.d. poz. 8 - w załączniku nr 8

9. Użytkownik i jego adres
nie użytkowany
c.d. poz. 9 - w załączniku nr 8

10. Rejestr zabytków
Nr: **1427-A** Data: **25.V.1990.**

12. Autorzy, historia obiektu, określenia stylu

Fort VIII został wzniesiony w ramach pierwszego etapu budowy (lata 1883-1888), twierdzy pierścieniowej, rosyjskiej XIX-wiecznej Twierdzy Warszawa. Wybudowany jako fort artyleryjski, główny, ogniowy do obrony bliskiej, w zewnętrznym pierścieniu fortyfikacji stałych.

Było to dzieło artyleryjskie, zrealizowane wg zmodernizowanego projektu tzw. standardowego fortu rosyjskiego opracowanego w Głównym Zarządzie Inżynierii w 1879 r. – wówczas jako jedno z pięciu tego typu w twierdzy.

Budowę Fortu VIII rozpoczęto zapewne w 1883 r. od wytyczenia narysu. W latach następnych prowadzono roboty ziemne przy kopaniu fos i wznoszeniu wałów, a w roku 1888 ukończono główne roboty ziemne i murowe.

Pierwotnie był to fort dwuwałowy, otoczony wodną fosą, z zewnętrznym, niższym wałem dla piechoty i wewnętrznym, wyższym wałem dla artylerii oraz drogą międzywałową. Wały były wysokie o krótkich przedpiersiach, z trawersami na wale artyleryjskim. Koszary standardowo, zlokalizowano w szyi fortu.

Rozwój w owym czasie techniki artyleryjskiej, wprowadzenie prochu bezdymnego, artylerii wielkokalibrowej, pocisków burzących sprawiło, iż zbudowany fort rychło stał się przestarzały.

Zmusiło to dowództwo rosyjskiej armii do unowocześnienia istniejących dzieł fortyfikacyjnych, wyprowadzenia ciężkiej artylerii z fortów, przebudowy wałów oraz budowy obiektów betonowych. Na początku lat 90-tych XIX w. powstał projekt generalnej modernizacji fortu, którą wkrótce poczęto realizować.

c.d. poz. 12 - w załączniku nr 1.

13. Opis (sytuacja, materiał i konstrukcja, rzut, bryła, elewacje, wnętrze, wyposażenie, instalacje)

Sytuacja: Fort VIII został usytuowany poza terenem zabudowanym ówczesnego miasta, w odległości ok. 7 km od centrum wytyczenia obu pierścieni fortecznych Twierdzy.

Znajdujący się obecnie w południowo-wschodniej części Miasta St. Warszawy, Fort VIII - Służew zlokalizowany jest przy ulicy Nowoursynowskiej, administracyjnie leży na terenie Dzielnicy Ursynów, na działkach ewid. nr 4/23 i 4/24, w obrębie 1-10-03, w odległości ok. 300 metrów na południe od skrzyżowania ul. Nowoursynowskiej z ul. Rzymowskiego (Dolinka Służewiecka).

Na terenie fortu istnieją wydzielone nieruchomości z zabudową mieszkalną szeregową i wielorodzinną (wzniesioną w latach 80-tych i 90-tych XX wieku), znajdujące się na osobnych działkach ewidencyjnych, do których ich właściciele i mieszkańcy mają dostęp jedynie poprzez przedmiotową nieruchomość Fortu VIII w formie służebności przejazdu.

Pierwotny, historyczny wjazd do wnętrza zasadniczej części fortu (poprzez pochylnie, bramy w Murze Carnot'a w fosie w szyi fortu, na zakończeniu dojazdowej drogi fortecznej), obecnie już nie funkcjonuje. Współczesny dostęp do wnętrza fortu po współcześnie zasypanym fragmencie fosy, krótkim sięgaczem od strony ulicy Nowoursynowskiej.

Fort jest ogrodzony siatką na słupkach stalowych, na szczycie przeciwskarpy fos.

Z fortem sąsiadują bezpośrednio: od północy – na obszarze zapola fortu, do niedawna były również ogródki działkowe, obecnie teren nieużytkowany, dalej znajduje się stacja paliw; od strony południowej i zachodniej - z Fortem sąsiadują bezpośrednio tereny ogródków działkowych.

Od strony wschodniej obszar opracowania sąsiaduje bezpośrednio z placem budowy obiektu rekreacyjnego (pierwotnie basenu), tuż za nim znajduje się pas drogowy ulicy Nowoursynowskiej, przy której zlokalizowany jest dawna lodownia – historyczny obiekt, znajdujący się niegdyś poza terenem historycznie zajmowanym przez fort.

(Lokalizację poszczególnych elementów wewnątrz fortu opisano w załącznikach).

Materiał, konstrukcja, technika: Zasadniczym materiałem konstrukcyjnym fortu jest ziemia, z której uformowano profilowane, odarniowane nasypy wałów i skarpy fosy. Murowane z cegły i kamienia, betonu i stali budowle podwalni są jego wyposażeniem. Całość stanowiła złożony zespół wyspecjalizowanych urządzeń i konstrukcji – elementów dzieła o różnych funkcjach, skomponowanych w celu wypełnienia zadań trwałej obrony w warunkach wojennych, przy zapewnieniu optymalnych warunków bytowania i walki jego załozde.

(Materiał, konstrukcję i technikę dot. poszczególnych budowli murowych opisano w załącznikach).

c.d. poz. 13 - w załączniku nr 2.

<p>14. Kubatura</p> <p>Q = 12.000 m³</p> <p>łączna kubatura zachowanych historycznych budowli murowych <u>bez nasypów ziemnych</u></p> <p><i>/ kubatury poszczególnych zachowanych hist. budowli murowych opisano w załącznikach /</i></p>	<p>15. Powierzchnia użytkowa</p> <p>P = 1765 m²</p> <p>łączna powierzchnia zachowanych historycznych budowli murowych <u>powierzchnia posadzek pomieszczeń</u></p> <p><i>/ powierzchnie poszczególnych zachowanych hist. budowli murowych opisano w załącznikach /</i></p>	<p>16. Przeznaczenie pierwotne</p> <p>wojskowe / obronne</p> <p>(dzieło artyleryjskie)</p>	<p>17. Użytkowanie obecne</p> <p>nie użytkowane</p> <p>(w części współczesna zabudowa mieszkalna)</p>
<p>18. Prace budowlane i konserwatorskie, ich przebieg i dokumentacja</p> <p>W latach międzywojennych prawdopodobnie przeprowadzono prace restauracyjno-konserwatorskie, dotyczące attyki i pasa gzymsu wieńczącego elewacje koszar szyjowych – widoczne dziś są przemurowania i odtworzenia fragmentów elewacji, wykonane z precyzją i znajomością sztuki budowlanej.</p> <p>Po roku 1945, prace budowlane na terenie jednostki wojskowej, w Forcie VIII - Służew były prowadzone zapewne wielokrotnie, planowo i doraźnie, głównie dotyczyły budowy, przebudowy i napraw kubaturowych obiektów użytkowych i urządzeń instalacji cieplnej, wodnej, kanalizacyjnej, elektroenergetycznej. Ich przebieg, dokumentacje projektowe i powykonawcze, zapewne znajdują się w archiwach odpowiednich jednostek wojskowych.</p> <p>W latach 80-tych i 90-tych XX wieku na obszarze fortu przeprowadzono prace budowlane, które obejmowały m.in. budowę pieciu w sumie budynków mieszkalnych, szeregowych i wielorodzinnych, dla najwyższych władz wojskowych LWP, na dziedzińcu głównym za nasypem koszar szyjowych.</p> <p>Badania archeologiczne na terenie fortu przeprowadzone przez Stowarzyszenie Starożytników na zlecenie właściciela fortu na jesieni 2011 roku. Badaniami kierowała archeolog mgr Monika Włoszek.</p> <p>Badania archeologiczne w rejonie tradytora w rawelinie fortu przeprowadzone na zlecenie właściciela fortu w 2006 roku, którymi kierował archeolog mgr Maciej Czarnecki.</p> <p>Badania architektoniczno-historyczne w rejonie tradytora w rawelinie fortu przeprowadzone na zlecenie właściciela fortu w 2006 roku, którymi kierowała architekt dr inż. Maria L. Lewicka-Cempa.</p>		<p>19. Stan zachowania (fundamenty, ściany zewnętrzne, ściany wewnętrzne, sklepienia, stropy, konstrukcje dachowe, pokrycie dachu, wyposażenie i instalacje)</p> <p>Układ funkcjonalno-przestrzenny ostatniej formy historycznej Fortu VIII jest słabo czytelny, z uwagi na znaczne wtórne przekształcenia jego poszczególnych elementów, zwłaszcza zbudowanie kilku budynków wielorodzinnych na dawnym dziedzińcu głównym i wałach lewego barku, częściowe zasypianie fosy szyi oraz splantowanie terenu rawelinu.</p> <p>Stopień zachowania umocnień i form ziemnych Fortu VIII jest ogólnie średni – zniekształcony ale czytelny narys, profile fosy i wałów zniekształcone, zwłaszcza w lewym barku i części szyjowej. Wały czoł i barków są wtórnie zniwelowane i przekształcone, poza dość dobrze zachowanym wałem i fosą prawego barku.</p> <p>Stopień zachowania budowli murowych, czyli wyposażenia dzieła fortyfikacyjnego jest niewielki, zachowane są jedynie koszary szyjowe oraz ruiny kaponier, dodatkowo ceglany przepust wodny</p> <p>Generalnie stopień zachowania (SZ) Fortu VIII - Służew (form ziemnych i budowli murowych) jest dość duży, ok. 65 %, jego stan techniczny (ST) jest średni.</p> <p><i>Stopień zachowania i stan techniczny poszczególnych zachowanych, historycznych budowli murowych opisano w załącznikach nr: 9b, 10, 11, 12.</i></p>	
		<p>20. Najpilniejsze postulaty konserwatorskie</p> <p>Przeprowadzić uproszczone badania archeologiczne dla uściślenia narysów i profili ziemnych, pierwotnych poziomów fosy i muru Carnot'a w rejonie kaponieri szyjowej.</p> <p>Opracować wytyczne konserwatorskie do projektu zagospodarowania. <u>Prace prowadzić i realizować w uzgodnieniu z Urzędem Konserwatorskim, ściśle wg zatwierdzonego projektu architektoniczno-konserwatorskiego.</u></p> <p><i>Najpilniejsze postulaty konserwatorskie dla poszczególnych zachowanych budowli murowych opisano w załącznikach nr: 9c, 10, 11, 12.</i></p>	

21. Akta archiwalne (rodzaj akt, numer i miejsce przechowywania)

24. Uwagi różne

-Rzut koszar szyjowych Fortu VIII na podst. własnych pomiarów terenowych.

-Pomiary budowli w terenie: Piotr Kordek; lipiec-wrzesień 2014 r.

22. Bibliografia

Bogdanowski J., Holcer Z., Kornecki M., *Słownik terminologiczny architektury obronnej*, ODZ, Warszawa, 1994.

Głuszek C., Molski P., *Studium ochrony i zagospodarowania systemu fortecznego XIX-wiecznej Twierdzy Warszawa...*, dla Zarządu m.st. Warszawy, Warszawa 1997.

Głuszek C., *Twierdza Warszawa we współczesnej strukturze miasta*, praca doktorska na Wydziale Architektury P.W., Warszawa 1998.

Królikowski L., *Twierdza Warszawa*, Warszawa 2002.

Królikowski L., *Warszawa – dzieje fortyfikacji*, Warszawa 2011.

23. Źródła ikonograficzne i fotograficzne (rodzaj, miejsce przechowywania, sygnatury)

Fragment zdjęcia lotniczego z 1945 roku - www.warszawa1939.pl

25. Opracował:

tekst Piotr Kordek, na podstawie dostępnej bibliografii; X-XII 2014.

plany, rysunki Piotr Kordek; X-XII 2014.

zdjęcia, fotogr. Piotr Kordek; VII-XII 2014.

miejsce przechowywania negatywów Archiwum autora (fotografie w zapisie cyfrowym)

KARTA PO WYPEŁNIENIU PODLEGA OCHRONIE NA PODSTAWIE PRZEPISÓW PRAWA AUTORSKIEGO !

26. Adnotacje o inspekcjach, informacje o zmianach (daty, imiona i nazwiska wypełniających)

27. Załączniki

Liczba załączonych wkładek: piętnaście sztuk.

Załączniki nr: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8,

9a, 9b, 9c, 9d, 10, 11 i 12.

1. Miejscowość..... m. st. Warszawa	4. Obiekt (nazwa jak w karcie)	5. Zawartość wkładki (nazwa materiału uzupełniającego)
2. Dzielnica..... Warszawa - Ursynów	Fort Służew (do 1915 r.: Fort VIII)	c.d. poz. 12 – Autorzy, historia obiektu, określenie stylu
3. Województwo..... mazowieckie	w pierścieniu zewnętrznym Twierdzy Warszawa	c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

c.d. poz. 12 – Autorzy, historia obiektu, określenie stylu

Zapewne po 1892 roku przystąpiono do realizacji generalnej modernizacji fortu, w wyniku której powstał nowocześniejszy fort jednowałowy – bardziej płaski, co utrudniało jego lokalizację i trafienie oraz bardziej odporny na bombardowania artyleryjskie. Pozostawiając istniejący narys przebudowano wały: w miejsce dwóch powstał jeden wał dla artylerii lekkiej i piechoty, niższy, o długim przedpiersiu.

Ceglane schrony podwalni częściowo przebudowano na betonowe, częściowo zaś wzmocniono betonem. Poterny, uprzednio prowadzące na drogę straży między wałami, zabetonowano u wylotów, pozostawiając je jako schrony dla załogi i amunicji. Ze względu na niezachowanie schronów, trudno jest obecnie stwierdzić, w jakim zakresie roboty murowe i betonowe zostały zrealizowane. Istniejące ceglane koszary szyjowe pozostawiono w niezmienionej formie.

Właściwą komunikację wewnątrz fortu zapewniał system dziedzińców, dróg i wjazdów. Z dziedzińca głównego na wały prowadziły pochylnie. Na wałach znajdowała się droga wałowa oraz ławy artyleryjskie i ławki strzeleckie z wjazdami (pochylniami).

Przebudowę fortu zakończono około 1900 r. W tym też roku, na osi fortu poza fosą zaprojektowano, a następnie zrealizowano ziemny rawelin z umieszczonym osiowo betonowym trytyktem do obrony międzypól.

W 1902 roku opracowano projekt przebudowy kaponier głównej i wzmocnienia kaponier barkowych, z użyciem betonu. Zachowane ruiny wskazują, że roboty te wykonano. W międzyczasie na zapole wzniesiono kilka drewnianych budynków zaplecza m.in. budynek komendanta fortu. (jeden z tych obiektów istniał jeszcze w 1980 roku).

W 1909 roku, dowództwo rosyjskie podjęło decyzję o likwidacji Twierdzy Warszawa. Rok później wydano rozkaz o wyprowadzeniu z fortów warszawskich majątku ruchomego. W 1911 roku wydano rozkaz o zniesieniu wszelkich ograniczeń budowlanych na obszarze działań taktycznych Twierdzy Warszawa.

Na wiosnę 1913 roku przystąpiono do fizycznej likwidacji fortu. Wyprowadzono z niego załogę wojskową, wyniesiono ruchomości, pozostawiając jedynie wartę przy zabudowaniach. Rozpoczęto przygotowania do wysadzenia w powietrze urządzeń obronnych fortu i przeprowadzono częściowo rozbiórkę budowli murowych. Z ówczesnej prasy warszawskiej dowiadujemy się, iż wyglądało to zapewne tak, że zwykle zdejmowano częściowo nasypy ziemne nad budowlami podwalni, umieszczano ładunki wybuchowe w wykutych wnękach w ścianach podwalni (zachowane do dziś i widoczne są wykute otwory w ścianach pomieszczeń, choć w większości współcześnie zamurowane), następnie detonowano ładunki wybuchowe.

W 1914 roku przerwano dalsze wysadzenia i rozbiórki umocnień w warszawskich fortach, które jesienią tego roku wykorzystano w obronie miasta przed niemieckim atakiem. W sierpniu 1915 roku wojska rosyjskie opuściły Warszawę, wysadzając część z pozostałych jeszcze zachowanych umocnień. Zachowane budowle przejęły wojska kajzerowskich Niemiec wykorzystując w znikomym jednak stopniu koszary podczas trzyletniej okupacji.

W okresie międzywojennym tereny fortów warszawskich nominalnie stanowiły własność Skarbu Państwa reprezentowanego przez Magistrat. Fort VIII, w granicach fos, przejęło Wojsko Polskie, lokalizując w nim magazyny wojskowe, użytkując jako garaże samochodowe. Zapewne w tym czasie zniwelowano rawelin i wybudowano murowane budynki w szyi fortu. Wtedy zaczęto używać nazwy Fort Służew lub Fort VIII – Służew.

W okresie okupacji hitlerowskiej na terenie fortu znajdowały się prawdopodobnie niemieckie magazyny, prawdopodobnie wtedy wybudowano cztery duże budynki na dziedzińcu głównym fortu (patrz zdjęcie na ryc. 5.).

Po II wojnie światowej fort użytkowany był nadal przez wojsko głównie do funkcji: magazynowych, gospodarczych i ogródków działkowych. Jednocześnie, w miejscu zasypanej fosy szyi i kaponierzy szyjowej wzniesiono dysharmonizującą z zabytkowym otoczeniem zabudowę garażową.

c.d. poz. 12 – patrz załącznik nr 2.

Ryc.5 Fort VIII w 1945 roku (fragment zdjęcia lotniczego www.warszawa1939.pl).
Świetnie są widoczne niesymetryczne drogi dojazdowe z obu stron rawelinu, i lodownia usytuowana przy wschodniej z nich.
Widoczna jest zasypana fosa w środkowej części szyi, rozebrany tradytor i zniwelowany rawelin, wysadzone kaponiery w rowie fortecznym.
Na dziedzińcu głównym cztery budynki zapewne stajni zbudowane podczas okupacji.
Zwraca uwagę, iż już wtedy fosa lewego barku była mocno zdeformowana – podobnie jak i dziś.

1. Miejscowość..... m. st. Warszawa	4. Obiekt (nazwa jak w karcie)	5. Zawartość wkładki (nazwa materiału uzupełniającego)
2. Dzielnica..... Warszawa - Ursynów	Fort Służew (do 1915 r.: Fort VIII)	c.d. poz. 12 – Autorzy, historia obiektu, określenie stylu
3. Województwo..... mazowieckie	w pierścieniu zewnętrznym Twierdzy Warszawa	c.d. poz. 13 – Opis
		c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

c.d. poz. 12 – Autorzy, historia obiektu, określenie stylu

W drugiej połowie lat 80-tych na dziedzińcu fortu wybudowano cztery zespoły szeregowych budynków mieszkalnych. dla najwyższej kadry Ludowego Wojska Polskiego (tzw. "osiedle generalskie"). W trakcie robót budowlanych gruntownie przeformowano wały czoł i zachodniego barku (zniwelowano narysy i profile).

Na początku lat 90-tych kolejny zespół budynków wielorodzinnych w miejscu lewego, wschodniego barku wału. Na granicy z fosą wschodniej części szyi powstał duży obiekt rekreacyjny, do dziś wciąż jeszcze niedokończony.

Do rejestru zabytków Fort VIII – „Służew” został wpisany 25 maja 1990 r. pod nr 1427-A.

Uwaga : Historię Fortu VIII - Służew opracowano m.in. na podstawie i przy wykorzystaniu informacji zawartych w dostępnej literaturze (patrz w karcie zasadniczej: poz.22 – Bibliografia).

Fort VIII - Służew jest przykładem zmodernizowanej fortyfikacji stałej z 4 ćw. XIX w. szkoły rosyjskiej, fortu głównego-ogniowego (w zewnętrznej linii fortyfikacji), w systemie fortowym – ześrodkowanym w twierdzy pierścieniowej. Ceglany detal architektoniczny z użyciem form historyzujących.

Zachowany w niezbyt dużym stopniu fort o symetrycznym, typowym standardowym narysie m.in. z zachowaną budowlą koszar szyjowych na planie łamanym, ławami ochronnymi tradytora, oraz z zachowanymi lodownią i przepustem wodnym.

c.d. poz. 13 – Opis

Rzut / Narys: Dzieło fortyfikacyjne o symetrycznym, pięciobocznym narysie, otoczone głęboką na ok. 11 metrów suchą fosą (tzw. suchym rowem fortecznym), z niezachowanym ziemnym rawelinem za fosą w szyi, wyposażonym w betonowy tradytor (dziś nie zachowany, poza odkrytymi ławami ochronnymi). Wśród fortów warszawskich wyjątkowe m.in. z powodu innego niż standardowe ukształtowania dna fosy suchej, które odpowiednio wyprofilowane mogło sezonowo, sporadycznie gromadzić nadmiar wód opadowych i odprowadzać w stronę zbudowanego specjalnie przepustu wodnego, urządzenia hydrotechnicznego (zapewne tzw. spustu bezciśnieniowego), umożliwiającego odpływ wody z fosy prawdopodobnie do dolinki Potoku Służewieckiego, zapewne za pomocą ceglanego, podziemnego kanału.

W swej ostatniej, historycznej formie było to dzieło jednowałowe. Niski wał forteczny o długim przedpiersiu, przeznaczony głównie dla piechoty i dla lekkiej artylerii przeciwstrumowej, w szyi jeszcze niższy tylko dla piechoty, pełnił rolę głównie osłonową. Na wałach czoł i barków znajdowały się drogi wałowe, ławy działowe dla artylerii, ławki strzeleckie dla piechoty i rampy. Z poziomu dziedzińca na poziom drogi wałowej prowadziły pochylnie. Obecnie wały w środkowej i wschodniej części fortu są częściowo wtórnie zniwelowane lub przekształcone. Wały najlepiej zachowane są w prawym, zachodnim barku fortu. Profile nasypu nad koszarami są lokalnie przekształcone.

Pod wałami obu czoł i barków fortu pierwotnie zlokalizowano, symetrycznie rozmieszczonych pięć schronów podwalni (obecnie nie zachowanych), zapewne jedno- i dwukondygnacyjnych budowli przykrytych nasypem ziemnym, profilowanym, dostępnych z poziomu dziedzińca głównego. W szyi fortu znajdują się tzw. koszary szyjowe, symetryczna budowla dwuskrzydłowa na łamanym planie, w kształcie mocno spłaszczonej litery V., z elewacją od strony fosy szyi. Stąd poterną usytuowaną na osi budowli koszar szyjowych możliwe było przejście na dziedziniec główny. Koszary przykryte są nasypem ziemnym od przedpoła, osłaniającym jednocześnie od strony zapola wnętrze dziedzińca głównego. Z dziedzińca głównego bezpośredni dostęp na wały i do schronów podwalni.

Fort otoczony suchą fosą (zaopatrzoną w szyi i barkach w mur Carnot’a, zaś w czołach w murowaną przeciwskarpę), obecnie w większości zachowaną, bronią niegdyś ze skarpowych kaponier barkowych i przeciwskarpowej (po przebudowie), kaponiery głównej (dziś w kompletnej ruinie), a także kaponiery szyjowej – nie zachowanej.

c.d. poz. 13 – Opis

c.d. Rzut / Narrys:

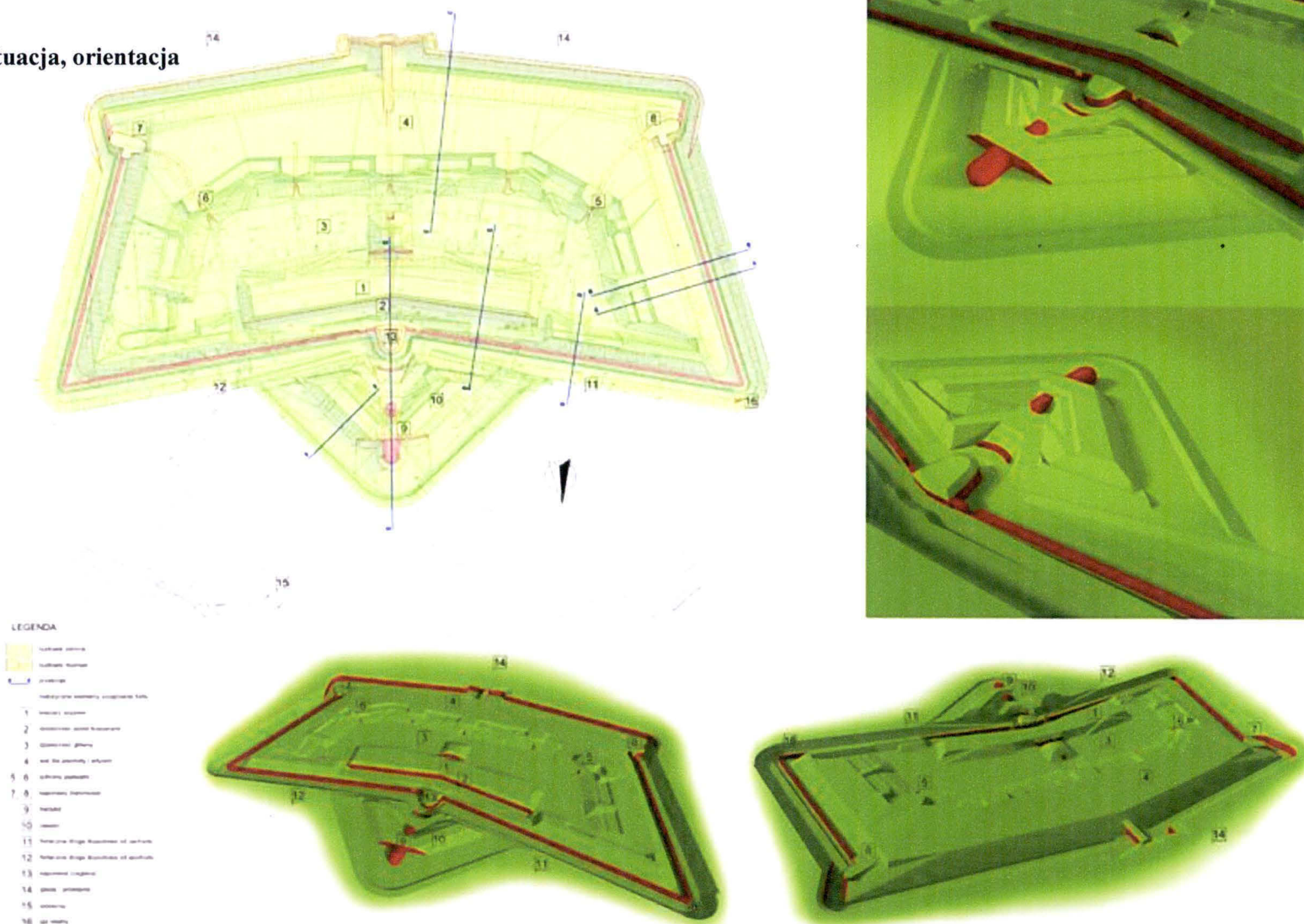
Wokół fosy czół i barków, dla wzmocnienia obrony przedpola, zaprojektowano i prawdopodobnie zrealizowano przedstok (glacis), którego nasyp miał optycznie zmniejszać wysokość widocznych dla przeciwnika fragmentów wałów, obecnie nie zachowany.

Do fortu, bezpośrednio z tzw. fortecznej drogi dośrodkowej, promienistej prowadziły z obu stron rawelinu w szyi, dwie forteczne krótkie drogi dojazdowe - historycznie główne dojazdy do fortu, zachodnią z nich odsłoniły wykopy badawcze w 2012 roku, drugą podpowiadają szpalery drzew od str. pñ.-wschodniej, przy lodowni.

Wjazd do wnętrza fortu prowadził po pochylniach poprzez fosę szyi, przez dwie bramy w murze Carnot'a bezpośrednio na dziedziniec przed koszarami.

Kompozycja Fortu VIII: zwarta, geometryczna, zamknięta, symetryczna, z nieczytelną obecnie osią założenia.

c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

Ryc.6 Odtworzenie ostatniej formy historycznej Fortu VIII wg opracowania pracowni architektoniczno-konserwatorskiej festgrupa Sp. z o.o. z listopada 2014 r.

1. Miejscowość..... m. st. Warszawa	4. Obiekt (nazwa jak w karcie)	5. Zawartość wkładki (nazwa materiału uzupełniającego)
2. Dzielnica..... Warszawa - Ursynów	Fort Służew (do 1915 r.: Fort VIII)	c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja
3. Województwo..... mazowieckie	w pierścieniu zewnętrznym Twierdzy Warszawa	c.d. poz. 13 – Opis

c.d. poz. 13 – Opis

Historyczne budowle murowe Fortu VIII - widoczne obecnie i zachowane w mniejszym lub w większym stopniu (ewent. w ruinie) - zgrupowano następująco:

Bud.1. Koszary /szyjowe/ - zachowane, ...patrz w zał. 9a/9b/9c/9d.

Bud.2.a,b,c. Kaponiery w fosie - w ruinie.....patrz w zał. 10.

Bud.3. Ławy ochronne tradytora – obecnie niedostępne.....patrz foto w zał. 7.

Bud.4. Przepust wodny – zachowany.....patrz foto w zał. 11.

Bud.5. Lodownia – częściowo zachowana.....patrz foto w zał. 12.

(Rzuty poszczególnych zachowanych, budowli murowych opisano w załącznikach).

Uwaga 1: Wszystkie elementy obronne fortu, w tym formy ziemne i budowle murowe, oznaczono na planie z odtworzeniem ostatniej formy historycznej obiektu wraz z oceną stopnia ich zachowania- wg opracowania dr inż. arch. Cezarego Głuszka (patrz ryc.7 w załączniku nr 3).

Uwaga 2: Zachowane do dziś historyczne budowle murowe oznaczono na rysunku z odtworzeniem ostatecznej formy historycznej fortu (patrz ryc.43 w załączniku nr 7) oraz na planie sytuacyjnym (patrz ryc.48 w załączniku nr 8).

Uwaga 3: Numerację i podział budowli murowych przyjęto w opisie w sposób wyłącznie porządkowy.

Bryła: Fort jednowałowy, otoczony głęboką suchą fosą o stromych skarpach. Stoki wałów w części zniwelowane. Układ przestrzenny fortu symetryczny. Jednokondygnacyjna budowla koszar ukryta pod profilowanym nasypem ziemnym. Obecnie nad fortem górują szpalery drzew wzdłuż fos i wałów oraz dachy górnych kondygnacji współcześnie zbudowanych domów na obszarze dawnego dziedzińca głównego.

(Bryły poszczególnych budowli murowych opisano w załącznikach).

Elewacje: Stanowiły darniowane pierwotnie stoki wałów (obecnie częściowo porośnięte zielenią inwazyjną). *(Elewacje poszczególnych budowli murowych opisano w zał.).*

Wnętrza: Dziedziniec główny – nieczytelny, wtórnie zniekształcony przez budowę osiedla mieszkalnego do którego doprowadzona jest asfaltowa jezdnia z chodnikiem. Dziedziniec koszarowy o współcześnie utwardzonej nawierzchni. Suchy rów forteczny (tzw. sucha fosa), o czytelnym narysie i częściowo zdeformowanych profilach, wtórnie zasypany w części szyjowej – gdzie naprzeciwko koszar wzniesiono współczesny budynek garażowy, dysharmonizujący z zabytkowym otoczeniem. W fosie prawego barku czytelne przegłębienie dna fosy w stronę ceglano przepustu wodnego.

(Wnętrza poszczególnych budowli murowych opisano w zał.).

Wyposażenie: Zachowane Koszary szyjowe, zrujnowane betonowe kaponiery, ceglany przepust wodny w fosie prawego barku oraz zasypane mury ceglano lodowni.

(Wyposażenie poszczególnych budowli murowych opisano w zał.).

Instalacje: Instalacje współczesne w obiektach historycznych niesprawne.

(Instalacje poszczególnych budowli murowych opisano w zał.).

Wkładkę założył.....**Piotr Kordek, grudzień 2014.**

Historia, opis, zdjęcia archiwalne, plan historyczny – patrz załączniki nr: 1, 2, 3.

Miejsce przechowywania negatywów: .....**archiwum autora**

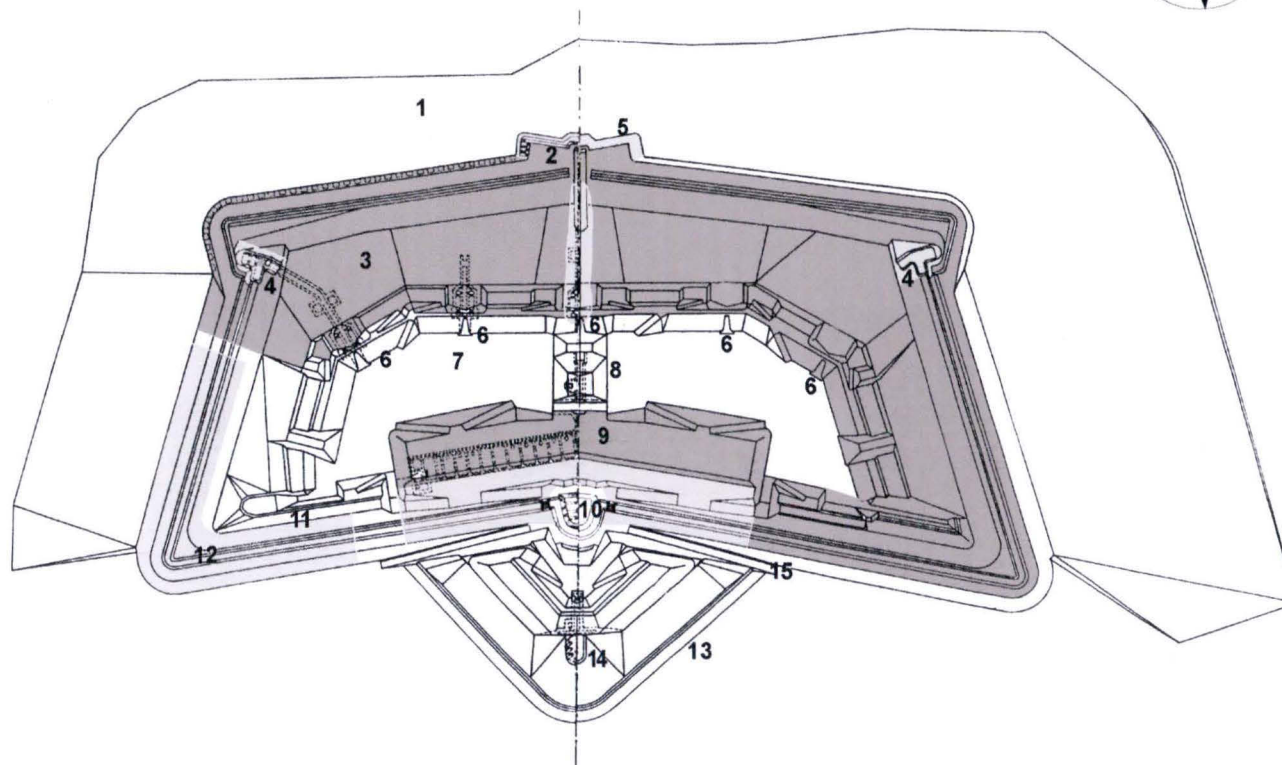
FORT VIII

Odtworzenie ostatniej formy historycznej obiektu.

Oś pionowa dzieli na:

od lewej – widok z góry z oznaczeniem kształtu dna fosy
oraz linią przerywaną budowli podziemnych,
od prawej – widok z góry.

1. glacis
2. fosa sucha
3. wał dla piechoty i artylerii
4. kaponiera barkowa, skarpowa
5. kaponiera główna, przeciwskarpowa
6. schron podwalni
7. dziedziniec główny
8. poterna główna
9. koszary szyjowe
10. kaponiera szyjowa
11. wał osłonowy dla piechoty
12. mur Carnot'a
13. rawelin ziemny
14. tradytor
15. forteczne drogi dojazdowe

STOPIEŃ ZACHOWANIA ELEMENTÓW DZIEŁA

zachowane	/strefa 1/	
częściowo zachowane	/strefa 2/	
niezachowane	/strefa 3/	

Opracował: C. Głuszek

0 30 60 90 m

0 30 60 90 m

Ryc.7 Odtworzenie ostatniej formy historycznej Fortu VIII. Widok z góry, w skali ok. 1:4000,
(reprodukcja rysunku dzięki uprzejmości i wg opracowania dr inż. arch. Cezarego Głuszka).
Numerami oznaczono poszczególne elementy dzieła, zaś nasyceniem szarości określono
(przez autora prezentowanego odtworzenia), w przybliżeniu ich stopień zachowania - wg stanu z połowy lat 90-tych XX w.

1. Miejscowość..... m. st. Warszawa	4. Obiekt (nazwa jak w karcie)	5. Zawartość wkładki (nazwa materiału uzupełniającego)
2. Dzielnica..... Warszawa - Ursynów	Fort Służew (do 1915 r.: Fort VIII)	
3. Województwo..... mazowieckie	w pierścieniu zewnętrznym Twierdzy Warszawa	c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

Ryc.8 Ceglany przepust wodny, tzw. spust bezciśnieniowy. Urządzenie hydrotechniczne z czasów budowy fortu, zlokalizowane w fosie prawego barku.

Ryc.9 Wnętrze fosy prawej części szyi fortu, widok na wschód, po prawej stronie stok wału w szyi fortu.

Ryc.10 Fosa w prawym barku fortu, widok od północy, czytelne dziś ukształtowanie dna fosy umożliwiające sezonowy przepływ wód opadowych, po prawej stronie przeciwskarpa fosy.

Wkładkę założył.....**Piotr Kordek, grudzień 2014.**

Miejsce przechowywania negatywów: .....**archiwum autora**

Zdjęcia stanu istniejącego, lokalizacja budowli – patrz załączniki nr: **4, 5, 6, 7, 8.**

Foto na ryc. 8,9,10,11,12,13,14,15,16 – **XI 2014.**

c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

Ryc.11

Ryc.12

Ryc.13

Ryc.11 Fosa prawego czoła fortu (widok na zachód, w kierunku prawego barku), po lewej stronie przeciwskarpa fosi, po prawej stronie stok wału prawego czoła fortu.

Ryc.12 Fosa na styku prawego barku i czoła, widok z przeciwskarp fosi na stok wału prawego barku fortu i widoczne w nim betonowe ruiny prawej kaponiery barkowej.

Ryc.13 Fosa lewego czoła fortu, widok od strony zachodniej na wschód, po lewej stok wału lewego czoła, po prawej stronie przeciwskarpa fosi.

Ryc.14

Ryc.15

Ryc.16

Ryc.14 Fosa na styku lewego czoła i lewego barku fortu, widok z przeciwskarp fosi lewego barku, na stok wału lewego barku, widoczne betonowe ruiny kaponiery barkowej.

Ryc.15 Fosa lewego barku fortu, widok od południa w kierunku fosi szyi, po lewej stronie stok wału lewego barku fortu, po prawej stronie przeciwskarpa fosi.

Ryc.16 Fosa lewego barku fortu w rejonie styku z fosą lewej części szyi, na ostatnim planie widać kubaturę od lat budowanego obiektu basenowego.

1. Miejscowość..... m. st. Warszawa	4. Obiekt (nazwa jak w karcie)	5. Zawartość wkładki (nazwa materiału uzupełniającego)
2. Dzielnica..... Warszawa - Ursynów	Fort Służew (do 1915 r.: Fort VIII)	
3. Województwo..... mazowieckie	w pierścieniu zewnętrznym Twierdzy Warszawa	c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

Ryc.17

Ryc.18

Ryc.19

Ryc.17 Widok od strony dawnego dziedzińca głównego na stok wewnętrzny i drogę wałową wału prawego czoła fortu.

Ryc.18 Widok od strony dawnego dziedzińca głównego na stok wewnętrzny i drogę wałową wału prawego czoła fortu.

Ryc.19 Widok na długie, płaskie przedpiersie wału prawego czoła fortu, po lewej w oddali współczesna zabudowa mieszkalna, dysharmonizująca z zabytkowym otoczeniem.

Ryc.20

Ryc.21

Ryc.22

Ryc.20 Wewnętrzny stok wału prawego barku fortu. Widok od strony płn., daleko po lewej stronie widać obniżenie terenu w miejscu nie zachowanego schronu podwalni.

Ryc.21 Wewnętrzny stok wału prawego barku fortu. Widok na zachód, od strony lewej części dziedzińca głównego fortu.

Ryc.22 Zewnętrzny stok wału osłonowego w prawej części fosy fortu.

Wszystkie zdjęcia: Piotr Kordek ©

c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

Ryc.23

Ryc.23 Częściowo zachowany płn.-zachodni glacis rawelinu, na zdjęciu widok od strony fosy szyi na przeciwskarpę glacisu (przedstoku fosy rawelinu).

Ryc.24

Ryc.24 Wał ziemny lewego skrzydła koszar szyjowych widok od strony dawnego dziedzińca głównego na zachowaną częściowo pochylnię.

Ryc.25

Ryc.25 Zniwelowany kompletnie teren w miejscu wału osłonowego lewej części szyi fortu (trawniki, parkingi), oraz wału lewego barku (współczesna zabudowa mieszkalna).

Ryc.26

Ryc.26 Zewnętrzny stok wału prawego czoła fortu (po lewej), widok na wschód z dna fosy prawego czoła fortu.

Ryc.27

Ryc.27 Współczesna zabudowa mieszkalna wielorodzinna w miejscu zniwelowanego w tym celu wału lewego barku fortu, widok od zachodu, od strony dawnego dziedzińca gł.

Ryc.28

Ryc.28 Ta sama współczesna zabudowa w miejscu zniwelowanego wału lewego barku fortu, widziana od wschodu, z wierzchu przeciwskarpły fosy lewego barku fortu.

Wszystkie zdjęcia: Piotr Kordek ©

1. Miejscowość..... m. st. Warszawa	4. Obiekt (nazwa jak w karcie)	5. Zawartość wkładki (nazwa materiału uzupełniającego)
2. Dzielnica..... Warszawa - Ursynów	Fort Służew (do 1915 r.: Fort VIII)	
3. Województwo..... mazowieckie	w pierścieniu zewnętrznym Twierdzy Warszawa	c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

Wszystkie zdjęcia: Piotr Kordek ©

Ryc.30

Ryc.31

Ryc.29

Ryc.29 Dziedziniec koszarowy, przed Koszarami szyjowymi fortu, widok od zachodu w kierunku wschodnim, widoczne przełamanie obu skrzydeł koszar. Po prawej stronie fosa szyjowa fortu. Po lewej stronie, ceglana elewacja budowli koszarowej. Na dziedzińcu widoczna ekspozycja ciężkiego sprzętu bojowego. Na pierwszym planie lewa, północno-wschodnia połowa dziedzińca koszarowego.

Ryc.30, 31 Historyczne, metalowe pokrywy studzienek kanalizacyjnych z napisem: „HERZFELD & VICTORIUS Sp. Akc. GRUDZIĄDZ „, na dziedzińcu koszar szyjowych..

Wkładkę założył.....**Piotr Kordek, grudzień 2014.**Miejsce przechowywania negatywów: .....**archiwum autora**

Zdjęcia stanu istniejącego, lokalizacja budowli – patrz załączniki nr: 4, 5, 6, 7, 8.

Foto na ryc. 32,33 – VII 2014. na ryc. 29,30,31,34 – XI 2014. na ryc. 35,36,37 – XII 2014.

Ryc.32

Ryc.32 Dziedziniec koszarowy, przed Koszarami szyjowymi fortu, widok od zachodu na pozostałości historycznej pochylni prowadzącej na poziom dziedzińca głównego.

Ryc.33

Ryc.33 Na pierwszym planie pozostałości historycznej pochylni prowadzącej na dziedziniec główny. Widok od zachodu, po prawej skrajny, prawy narożnik koszar szyjowych.

Ryc.34

Ryc.34 Na pierwszym planie pozostałości historycznej pochylni prowadzącej na dziedziniec główny. Widok od płn., po lewej skrajny, prawy narożnik koszar szyjowych.

Ryc.35

Ryc.35 Dawny dziedziniec główny fortu w jego zachodniej części, widok od zachodu, po lewej maszywny ziemny nasyp nad prawym skrzydłem budowli Koszar szyjowych. Po prawej stronie współczesna zabudowa mieszkaniowa dysharmonizująca z zabytkowym otoczeniem.

Ryc.36

Ryc.36 Dawny dziedziniec główny fortu w jego zachodniej części, widok od zachodu, po prawej stronie podstawa znielowanego współcześnie wewnętrznego stoku wału prawego czoła fortu, po lewej współczesna zabudowa mieszkaniowa oraz współczesne wygradzenia posesji mieszkalnych.

Ryc.37

Ryc.37 Znielowany teren w miejscu wschodniej części głównego dziedzińca fortu, widok od południa, po lewej podstawa nasypu ziemnego koszar szyjowych.

Wszystkie zdjęcia: Piotr Kordek ©

1. Miejscowość..... m. st. Warszawa	4. Obiekt (nazwa jak w karcie)	5. Zawartość wkładki (nazwa materiału uzupełniającego)
2. Dzielnica..... Warszawa - Ursynów	Fort Służew (do 1915 r.: Fort VIII)	
3. Województwo..... mazowieckie	w pierścieniu zewnętrznym Twierdzy Warszawa	c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

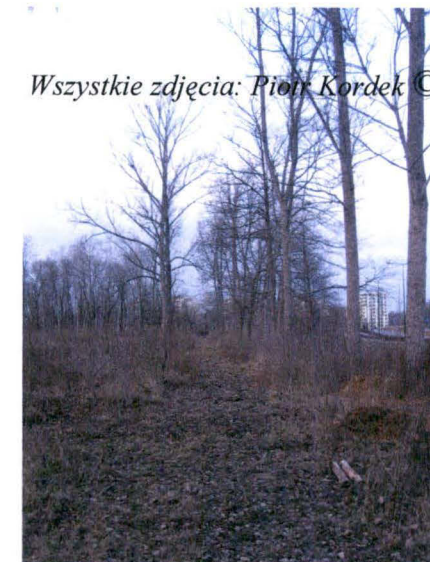
Ryc.38 ➔ Widok ogólny od strony północnej na drogę wyraźnie zaznaczoną obustronnie drzewami, zapewne dawną drogę dojazdową do fortu prowadzącą od wschodniej strony rawelinu. Na ostatnim planie współczesny budynek basenowy wzniesiony wzdłuż północnej krawędzi fosy szyi.

Ryc.39 ➔ Widok ogólny od strony południowej na drogę j.w.

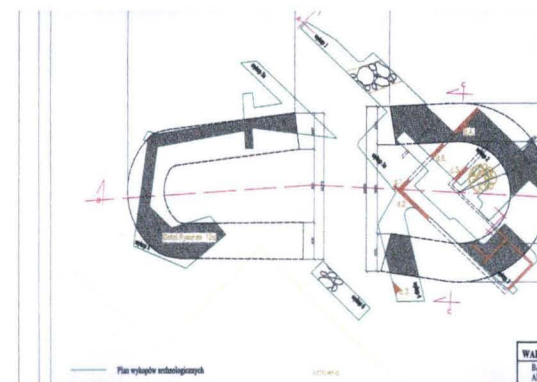
Ryc.40 ↓ Widok ogólny na bruk kamienny zapewne drugiej drogi dojazdowej do fortu, prowadzącą od zachodniej strony rawelinu. Zdjęcie udostępnione przez właściciela spółkę KAMALA Sp. z o.o., wykonane w roku 2011, podczas badań archeologicznych przeprowadzonych przez Stowarzyszenie Starożytników na zlecenie właściciela. Badaniami kierowała archeolog mgr Monika Włoszek.

Ryc.41, 42 ➔ Fragment rysunku oraz zdjęcie z badań historycznych i archeologicznych przeprowadzonych na zlecenie właściciela w 2006 r., na obszarze tzw. rawelinu w szyi fortu przez archeologa mgr Macieja Czarneckiego i dr inż. architekt Marię Lewicką-Cempę. W trakcie badań odsłonięto kamienno-ceglane ławy, będące zapewne tzw. ławami ochronnymi, zabezpieczającymi fundamenty niezachowanego tradytora w rawelinie. Zdjęcie udostępnione przez właściciela spółkę KAMALA Sp. z o.o.

Wszystkie zdjęcia: Piotr Kordek ©

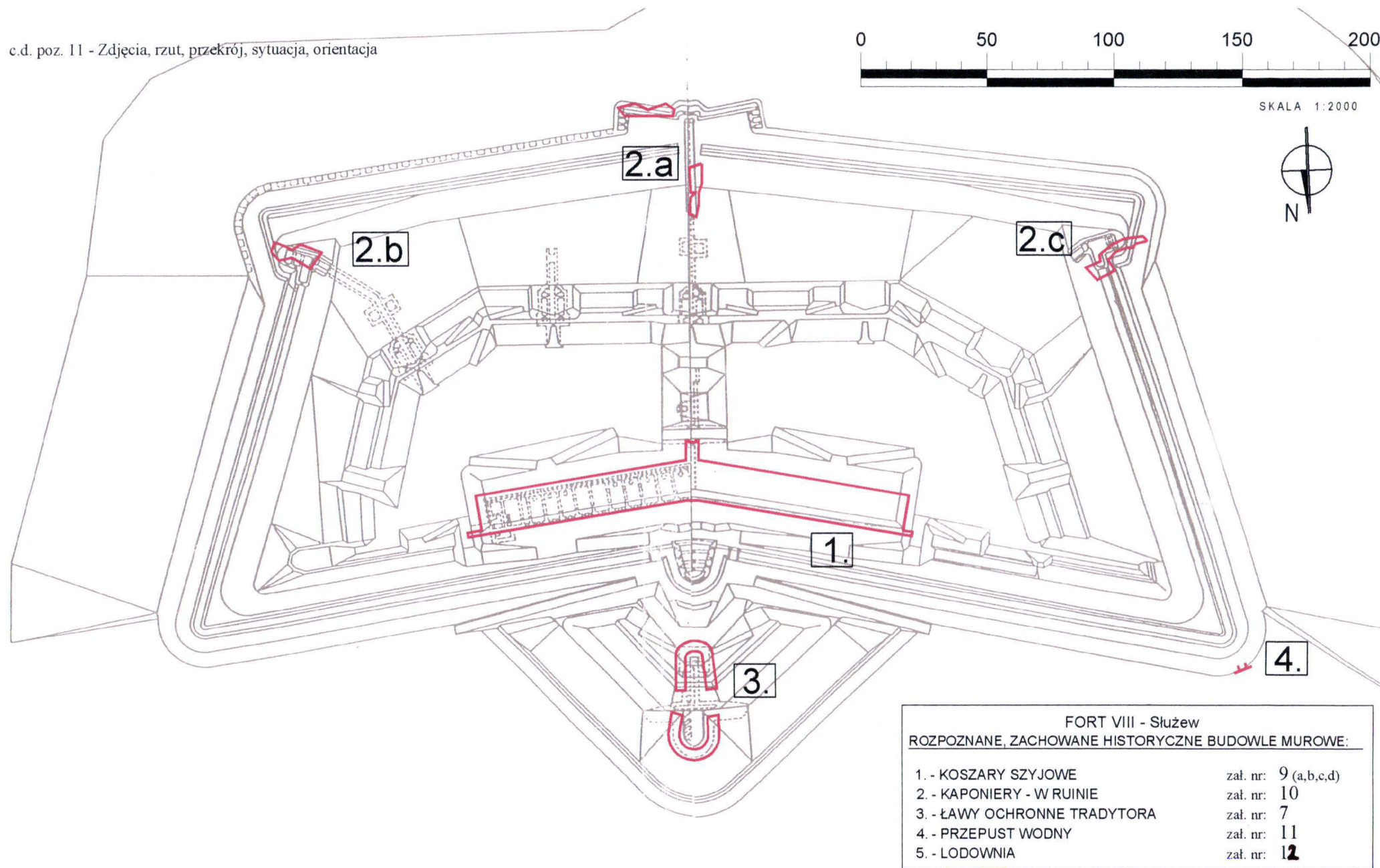
Wkładkę założył.....**Piotr Kordek, grudzień 2014.**

Miejsce przechowywania negatywów: .....**archiwum autora**

Zdjęcia stanu istniejącego, lokalizacja budowli – patrz załączniki nr: 4, 5, 6, 7, 8.

Foto na ryc. 40 – 2011. Foto na ryc. 42 – 2006. Foto na ryc. 38,39 – XII 2014.

5.

Ryc.43 Odtworzenie ostatniej formy historycznej Fortu VIII - Służew, w skali ok. 1:2000, (widok z góry, z oznaczeniem linią przerywaną budowli podziemnych, wg oprac. dr inż. arch. Cezarego Głuszka). Kolorem oznaczono obecnie zachowane, historyczne budowle murowe fortu (opracow. Piotr Kordek - XII 2014.).

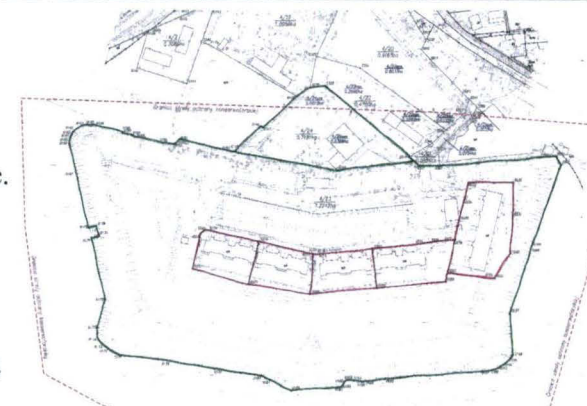

1. Miejscowość..... m. st. Warszawa	4. Obiekt (nazwa jak w karcie)	5. Zawartość wkładki (nazwa materiału uzupełniającego)
2. Dzielnica..... Warszawa - Ursynów	Fort Służew (do 1915 r.: Fort VIII)	c.d. poz. 8 – Właściciel
3. Województwo..... mazowieckie	w pierścieniu zewnętrznym Twierdzy Warszawa	c.d. poz. 9 – Użytkownik
		c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

c.d. poz. 8 – Właściciel i jego adres

c.d. poz. 9 – Użytkownik i jego adres

Właścicielem i użytkownikiem większości terenu historycznie zajmowanego przez fort (zielone granice na rysunku obok), w granicach zewnętrznych krawędzi fos jest spółka KAMALA Sp. z o.o., z siedzibą przy ul. Raclawickie 114 w Warszawie. Obszar niezachowanego glacisu na zewnątrz fos jest na terenie ogródków działkowych. Wewnątrz fortu (czerwone granice na rysunku obok), znajdują się wydzielone nieruchomości osób fizycznych, zabudowane budynkami mieszkalnymi szeregowymi i wielorodzinnymi. Lodownia znajduje się na terenie również będącym własnością spółki KAMALA Sp. z o.o.

Ryc.44

c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

Ryc.45

Ryc.45 ↑ Teren dawnego i nie zachowanego glacisu, poza zewnętrznymi krawędziami fos, jest użytkowany jako ogródki działkowe.

Ryc.46

Ryc.46 ↗ Współczesny budynek basenowy, od wielu lat w budowie, został zlokalizowany bezpośrednio przy krawędzi zewnętrznej fosy w lewej części szyi.

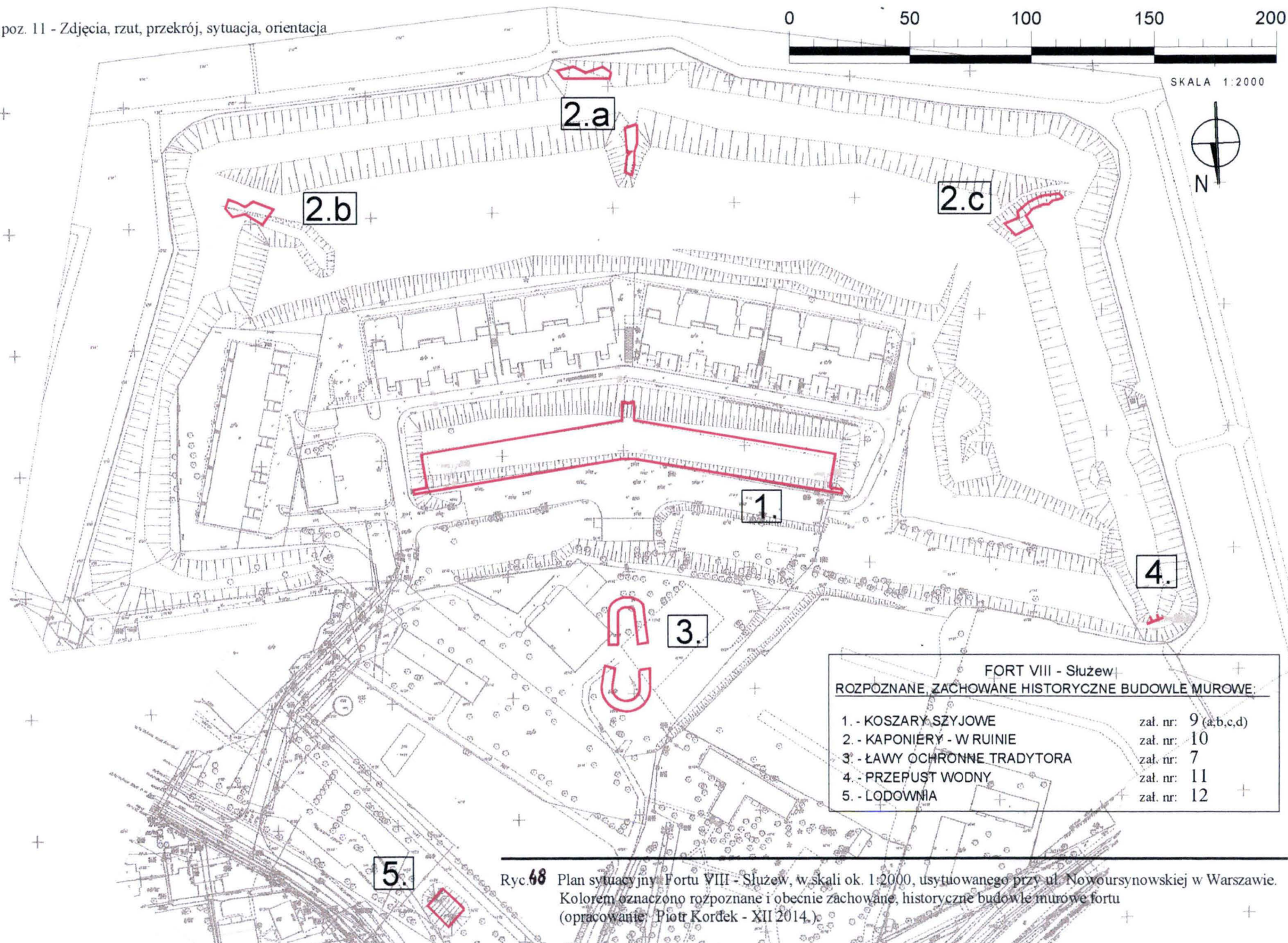

Ryc.47

Ryc.47 ↗ Na pierwszym planie wewnętrzna droga wjazdowa na teren fortu, za ogrodzeniem widoczny nasyp ziemny koszar szyjowych, za którymi dachy współczesnej zabudowy w miejscu zniwelowanego dziedzińca głównego.

Wszystkie zdjęcia: Piotr Kordek ©

1. Miejscowość..... m. st. Warszawa	4. Obiekt (nazwa jak w karcie)	5. Zawartość wkładki (nazwa materiału uzupełniającego)
2. Dzielnica..... Warszawa - Ursynów	Fort Służew (do 1915 r.: Fort VIII)	BUDOWLE PODWALNI – cz.I
3. Województwo..... mazowieckie	w pierścieniu zewnętrznym Twierdzy Warszawa	<u>KOSZARY /szyjowe/ (Bud.1)</u>
		c.d. poz. 13 – Opis

c.d. poz. 13 – Opis

Sytuacja: **Koszary /szyjowe/ (Bud.1.) – obecnie zachowane** – są zlokalizowane w środkowej, północnej części fortu, w jego szyi na osi środkowej, przykryte nasypem ziemnym, usytuowane symetrycznie do osi fortu, łamaną fasadą generalnie skierowane na północ.

Od północy, przed budowlą Koszar szyjowych dziedziniec koszarowy, dziś podłużny, utwardzony plac (współcześnie wyłożony betonową kostką drogową, tzw. trylinką), z którego obecnie jedyny dostęp do wszystkich pomieszczeń koszarowych. Historyczny dostęp / dojście nie funkcjonuje, ob. utwardzony współcześnie, asfaltowy dojazd do budowli Koszar szyjowych prowadzi przez wtórnie zasypany fragment fosy szyi od strony wschodniej.

Materiał, konstrukcja i technika: **FUNDAMENTY** – niedostępne, zapewne ławy z kamieni polnych, granitowych na zaprawie wapiennej lub wapienno-cementowej (poprzez analogię do budowli koszarowych w innych fortach z tego samego okresu budowy); **ŚCIANY** – wewnętrzne i zewnętrzne murowane z cegły pełnej, ceramicznej na zaprawie zapewne wapiennej (częściowo, w miejscach wtórnie przemurowywanych, współczesna cegła maszynowa na zaprawie cementowo-wapiennej), od wewnątrz w większości otynkowane wtórnie tynkiem cementowo-wapiennym i pomalowane (w kilku pomieszczeniach współczesne płytki ceramiczne). Grubości ścian: 21, 30, 45, 78, 112-114 cm. Warstwa licowa elewacji koszar została wymurowana w wątku przeważnie kowadełkowym, z dekoracyjną półokrągłą spoiną wypukłą. W niektórych izbach współczesne ścianki z pustaków betonowych i współczesnej cegły oraz drewniane. W przyziemiu ścian elewacji od strony dziedzińca pierwotnie istniał cokół z obrobionych ciosów granitowych – obecnie widoczny jest jedynie fragment cokołu w przyziemiu elewacji zachodniego muru oporowego, ponieważ w wyniku współczesnego podniesienia poziomu dziedzińca koszar o około 30 cm, praktycznie na całym odcinku elewacji koszar cokół został wtórnie zasłonięty; **STROPY / SKLEPIENIA** – sklepienia kolebkowe, zapewne grubości 3-3,5 cegieł (poprzez analogię do budowli koszarowych w innych fortach z tego samego okresu budowy), o krzywiznie zbliżonej do kształtu półkola (w nich lunety) oraz nadproża łukowe i półkoliste otworów okiennych i drzwiowych murowane z cegły pełnej, ceramicznej, przeważnie otynkowane od wewnątrz współczesnym tynkiem cementowo-wapiennym. Wypełnienie pach sklepień zapewne ceglane, nad ceglany trzonem murów i sklepień warstwa betonu o grubości kilkunastu centymetrów ze spadkiem, która od strony frontowej stanowiła jednocześnie nakrywę betonową z kapinosem – obecnie w większości zniszczona. Jedyny strop to betonowy współcześnie, wtórnie wstawiony pomiędzy mury oporowe północnego niegdyś wyjścia z poterny koszar na dziedziniec główny fortu; **WIEŻBA DACHOWA** – brak; **PRZEKRYCIE** – cała budowla murowa przykryta jest profilowanym nasypem ziemnym różnej grubości ze stokiem pierwotnie darniowanym, obecnie zarośniętym chwastami, lokalnie rozkopanym i zdeformowanym, w kilku miejscach zniekształconym, z częściowo zachowanymi ceglanyimi przewodami wentylacyjnymi i dymowymi. Na sklepieniach znajdować się powinna izolacja p.wilgociowa wykonana z warstwy gliny – obecnie może być naruszona lub zniszczona. Nasyp ziemny znajduje się zarówno bezpośrednio nad budowlą (nad jej sklepieniami), jak i bezpośrednio za budowlą koszar (patrząc od frontu), od strony przedpola fortu; **PODŁOGI / POSADZKI** – zapewne pierwotnie posadzki na parterze budowli były z cegieł ceramicznych ułożonych na płasko. Obecnie wtórne posadzki ze szlichty cementowej, w części pomieszczeń współczesne posadzki z płytek terakoty. Dziedziniec koszarowy pokryty pierwotnie zapewne brukiem z otoczków granitowych, obecnie wyłożony jest sześciokątnymi płytami betonowymi (tzw. trylinką); **SCHODY** – wewnętrzne, współczesne stopnie z cegły i betonu. Pierwotnie kamienne stopnie prowadzące z dziedzińca do wnętrza koszar (w wyniku wtórnego podniesienia poziomu użytkowego dziedzińca i pomieszczeń w koszarach), obecnie są przykryte lub zastąpione betonem, współczesną wylewką cementową; **OTWORY – Drzwiowe:** 1. Wrota bramowe zewnętrzne (w 14. osi budowli, licząc od lewej strony), prowadzące do środkowego korytarza komunikacyjnego koszar, to zapewne historyczne, dwuskrzydłowe, półkoliście zamknięte o skrzydłach drewnianych, przylgowych, otwieranych do wewnątrz. Skrzydła ramowo-płycinowe, każde skrzydło sześciokwaterowe, płyciny profilowane. W prawym, półkolistym skrzydle wrót znajduje się jedno prostokątne skrzydło drzwi dodatkowych. Zachowane historyczne okucia (masywne zawiasy czopowe), zamocowane w masywnej ramie-ościeżnicy otworu bramowego. Drzwi wtórnie pomalowane.

c.d. poz. 13 – Opis

2. Wrota bramowe zewnętrzne (w 25. osi budowli, licząc od lewej strony), prowadzące do prawego, zachodniego korytarza komunikacyjnego koszar, to zapewne historyczne, dwuskrzydłowe, półkoliście zamknięte o skrzydłach drewnianych, prostokątnych przylgowych, otwieranych do wewnątrz i stałym półkolistym naświetlu dziesięciokwaterowym, dzielonym szczeblinami, pierwotnie oszklonym, obecnie wtórnie zasłoniętym płytą drewnianą. Skrzydła ramowo-płycinowe, z listwą przymykową, każde skrzydło trzykwaterowe. Płyciny skrzydeł o kształcie charakterystycznych form diamentowych. Drzwi wtórnie pomalowane. 3. Drzwi wewnętrzne (w 16. osi budowli, licząc od lewej strony), zapewne historyczne dwuskrzydłowe drewniane, półkoliście przekryte, przylgowych, skrzydła ramowo-płycinowe z listwą przymykową, każde skrzydło czterokwaterowe, płyciny profilowane. Drzwi wtórnie pomalowane. 4. Drzwi wewnętrzne (w 26. osi budowli, licząc od lewej strony), zapewne historyczne dwuskrzydłowe drewniane, półkoliście zamknięte, drzwi deskowe z poprzeczkami i zastrzałami, skrzydła osadzone na zawiasach pasowych w bardzo masywnej ościeżnicy na zachowanych historycznych okuciach, masywnych zawiasach czopowych. Jedno, prawe skrzydło jest zdjęte i ustawione w innym pomieszczeniu. Drzwi wtórnie pomalowane.

Wszystkie pozostałe zewnętrzne i wewnętrzne drzwi oraz wrota bramowe są wtórne, współcześnie wstawione w pierwotne lub przekształcone otwory drzwiowe lub okienne.

OTWORY – Okienne: Zachowało się dwadzieścia pięć historycznych otworów okiennych w elewacji koszar (dwadzieścia trzy większe i dwa mniejsze otwory okienne zamknięte wycinkiem łuku). Pozostałe zostały przekształcone współcześnie w otwory drzwiowe lub po rozbiórce filarków międzyokiennych w otwory bramowe. Większe, historyczne otwory są obecnie zamurowane od zewnątrz ściankami z cegły rozbiórkowej. Wszystkie one mają zachowane historyczną ślusarkę okienną, nitowane masywne ramy okienne oraz zbudowane ze stalowych kątowników wielokwaterowe okna dzielone szczeblinami, szklone na kit, z rozwieranymi wietrznikami, zaopatrzone w klameczki, zakrętki, zawiasy czopowe. Mniejsze historyczne otwory są zaopatrzone we wtórne, drewniane współczesne okna zespolone, wtórnie wstawione w pierwotne otwory okienne. Kraty w oknach wtórne. Historyczne parapety wewnętrzne nie zachowane. Parapety zewnętrzne w części historyczne, z użyciem parapetowych cegieł kształtowych, na których wylana płyta betonowa bez kapinosu.

Rzut: Koszary szyjowe to budowla jednotraktowa, na „zygzakowatym”, łamanym planie wydłużonego prostokąta (w kształcie mocno spłaszczonej litery V), symetryczna z przełamaniem w połowie długości. Wszystkie pomieszczenia są w układzie poprzecznym do elewacji frontowej (dwadzieścia dwie duże izby / sale koszarowe, dwie mniejsze skrajne izby, trzy korytarze komunikacyjne), - wszystkie rozplanowane symetrycznie względem osi środkowej budowli z elewacją od strony fosy szyi. Z pozostałych trzech stron i od góry budowla jest obsypana ziemią. Duże izby / sale koszarowe (o wymiarach: ok. 548 x 1280 cm), i wysokości obecnej ok. 342cm w strzałce sklepienia (oraz skrajne mniejsze izby ok. 364 x 1280 cm), połączone były pierwotnie ze sobą amfiladowo, przejściami (ob. w części wtórnie zamurowanymi i funkcjonującymi jako wnęki), przekrytymi półkoliście, z ukształtowanymi lunetami w sklepieniach kolebkowych - tworząc pierwotnie dwa ciągi komunikacyjne (równoległe do elewacji), usytuowane w pobliżu obu dłuższych ścian budowli koszar. Pośrodku tylnej ściany niemal każdej z sal koszarowych znajdują się wystające ryzalitowo z lica ściany pionowe, murowane otynkowane przewody wentylacyjne lub kominowe. Duże izby koszarowe wyposażone były pierwotnie po dwa otwory okienne każda, zaś korytarze komunikacyjne w pojedyncze, półkoliste otwory wejściowe. Obecnie tylko niektóre sale koszarowe zachowały układ z dwoma otworami okiennymi, w pozostałych salach koszarowych zostały one współcześnie przekształcone i przebudowane, poprzez zamianę jednego okna na drzwi lub przebudowę całej ściany elewacyjnej na duże wrota garażowe). W przyziemiu ścian niektórych pomieszczeń, widoczne wykute niegdyś otwory, zapewne przez Rosjan jako nisze do umieszczenia w nich ładunków wybuchowych (w większości współcześnie zamurowane). W bocznych ścianach głównego korytarza komunikacyjnego półkoliście przesklepione otwory, prowadzące do wąskiego korytarzyka - tzw. przestrzeni wentylacyjno-osuszającej o szerokości 52-54cm, ciągnącej się na całej długości tylnych i bocznych ścian koszar obsypanych ziemnym nasypem. Główne wejścia do budowli koszarowej umieszczone są w trzeciej, czternastej, dwudziestej piątej osi licząc od lewej, gdzie pomiędzy izbami koszarowymi usytuowane są trzy korytarze komunikacyjne (dwa skrajne boczne o szer. 212cm i wys. 308cm, zaś środkowy o szer. 271cm i wys. 344cm), które łączyły się pierwotnie z sąsiadującymi salami koszarowymi poprzez otwory drzwiowe, usytuowane w kontynuacji w/w ciągów komunikacyjnych, z których był niegdyś dostęp do kolejnych sal, amfiladowo dalej w głąb budowli. Główny, środkowy korytarz komunikacyjny w Koszarach, oprócz bocznych otworów wejściowych do pomieszczeń koszarowych, miał kontynuację w postaci poterny oraz wyjście na zewnątrz, co umożliwiała komunikację bezpośrednio z dziedzińca koszarowego na dziedziniec główny fortu oraz do nie zachowanych już dziś magazynów amunicji i schronów w podwalni.

Bryła: Budowla Koszar szyjowych - jednokondygnacyjna, nie podpiwniczona. Ukryta od przedpola pod nasypem ziemnym.

Wnętrze: Ściany i sklepienia w większości są otynkowane i pomalowane. We wnętrzach wtórne podziały murowanymi ściankami działowymi. Brak elementów dekoracyjnych. We wnętrzu korytarzy komunikacyjnych zachowane w ścianach żelazne czopy zawiasowe.

Wyposażenie: Brak.

Instalacje: Przewody kominowe i wentylacji grawitacyjnej – w części zagruzowane i niedrożne. Pierwotnie były zapewne instalacje odwodniające i drenażowe – obecnie nierozpoznane. Współczesna instalacja elektryczna, oświetleniowa – zniszczona, niesprawna. Współczesna instalacja c.o. – zniszczona, niesprawna.

1. Miejscowość..... m. st. Warszawa	4. Obiekt (nazwa jak w karcie) Fort Służew (do 1915 r.: Fort VIII) w pierścieniu zewnętrznym Twierdzy Warszawa	5. Zawartość wkładki (nazwa materiału uzupełniającego) BUDOWLE PODWALNI – cz.I KOSZARY /szyjowe/ (Bud.1) c.d. poz. 13 – Opis c.d. poz. 19 – Stan zachowania, c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja
2. Dzielnica..... Warszawa - Ursynów		
3. Województwo..... mazowieckie		

c.d. poz. 13 – Opis

Elewacje: Budowla Koszar obecnie posiada jedną, dwuczęściową frontową (na łamanym planie), 27-osiową elewację z czerwonej licowej cegły ceramicznej pełnej. Elewacja frontowa Koszar charakteryzuje się powtarzalnym rytmem ślepych arkad, tworzonych przez łuki o kształcie zbliżonym do półkola z ceglanyimi zwornikami w kluczu, wsparte na pilastrach – lizenach zakończonych dekoracyjnymi głowicami z cegieł profilowych w formie oporów łęków, powyżej przedłużonych płytszymi lizenami i zwieńczona jest profilowanym gzymsem wpartym na stylizowanych, ceglanych krokostynach, przykrytym nakrywą z płyty betonowej z kapinosem. Powyżej darniowany stok nasypu. Trzy mniejsze arkady z otworami wejściowymi, odpowiadające głównym korytarzom komunikacyjnym, zaakcentowane boniowaniem ceglanych łęków arkad, zryzalitowanym licem powyżej i wycofanym płytko gzymsem wspartym na powiększonych pseudokrokostynach. Pierwotne otwory okienne sal koszarowych przekryte łukiem odcinkowym (o szer. 1 cegły), ze zwornikiem w kluczu, wzmocnionym obustronnie. Gzyms wieńczący, profilowany z pseudo-krokostynami, z cegły ceramicznej z użyciem cegieł kształtowych. Wiązanie cegieł elewacji przeważnie kowadełkowe na spoinę wypukłą o walorach dekoracyjnych. W przyziemiu elewacji zachodniego muru oporowego widoczny cokół z obrobionych ciosów granitowych. Poziom dziedzińca koszar wyraźnie podniesiony. W środkowej osi budowli koszar znajdują się masywne, dwuskrzydłowe drewniane wrota bramowe, prowadzące do środkowego, głównego korytarza komunikacyjnego i dalej do potężnej prowadzącej niegdyś na dziedzińiec główny fortu. Dodatkowo, koszary zaopatrzone są w potężne w wyjściem na niegdyś dziedzińiec główny, które to wyjście pierwotnie było wkomponowane w krótki odcinek ceglanej ściany z dwoma murami oporowymi – obecnie ten element jest nieczytelny, współcześnie otynkowany i znacznie przekształcony, domurowanymi do niego współcześnie ścianami ze stropem.

c.d. poz. 19 – Stopień zachowania (SZ) i stan techniczny (ST)

Fundamenty: Nie rozpoznane – zapewne w stanie dobrym, sądząc ze stanu technicznego ścian. **SZ - 99%, ST – dobry.**

Ściany zewnętrzne: Elewacja frontowa zachowana, choć 7 arkad z 27 osi zostało wtórnie znacząco przekształconych w zakresie otworów okiennych i drzwiowych, Elewacja w przyziemiu zawilgocona. Daleko posunięta destrukcja korony murów elewacji koszar, rozluźnione i wypadające cegły, wtórnie i nieudolnie przemurowane fragmenty ścianki attykowej i gzymsu, którego znaczne partie są zniszczone, w części przechylone, co świadczy o fizycznym odspojeniu się części murów attyki z gzymsem wieńczącym od trzonu murów elewacji. Na pozostałej powierzchni lica elewacji liczne uszkodzenia o charakterze wgłębnym (ubytki, rozkucia i spękania konstrukcyjne) i powierzchniowym (liczne otwory po wspornikach kabli elektrycznych), sporadyczne zacieki, wysolenia i złuszczenia powierzchni, zawilgocenie z wody opadowej. Przekształcona i nieczytelna elewacja wyjścia z potężnej. Zachowane częściowo trzony ceglanych kominów nad poziomem nasypu. **SZ - 85%, ST – średni i dobry, w części zły.**

Ściany wewnętrzne / Sklepienia: Wtórnie otynkowane w stanie ogólnie dobrym, ślady łuszczącej się farby, nieliczne spękania konstrukcyjne. Nieznaczne uszkodzenia i ubytki mają charakter powierzchniowy. W części ściany pokryte współcześnie glazurą. Zawilgocenie sklepień występuje głównie w rejonie skrajnych pomieszczeń koszar. Współczesne podziały wnętrz ściankami murowanymi. **SZ - 99%, ST – średni i dobry.**

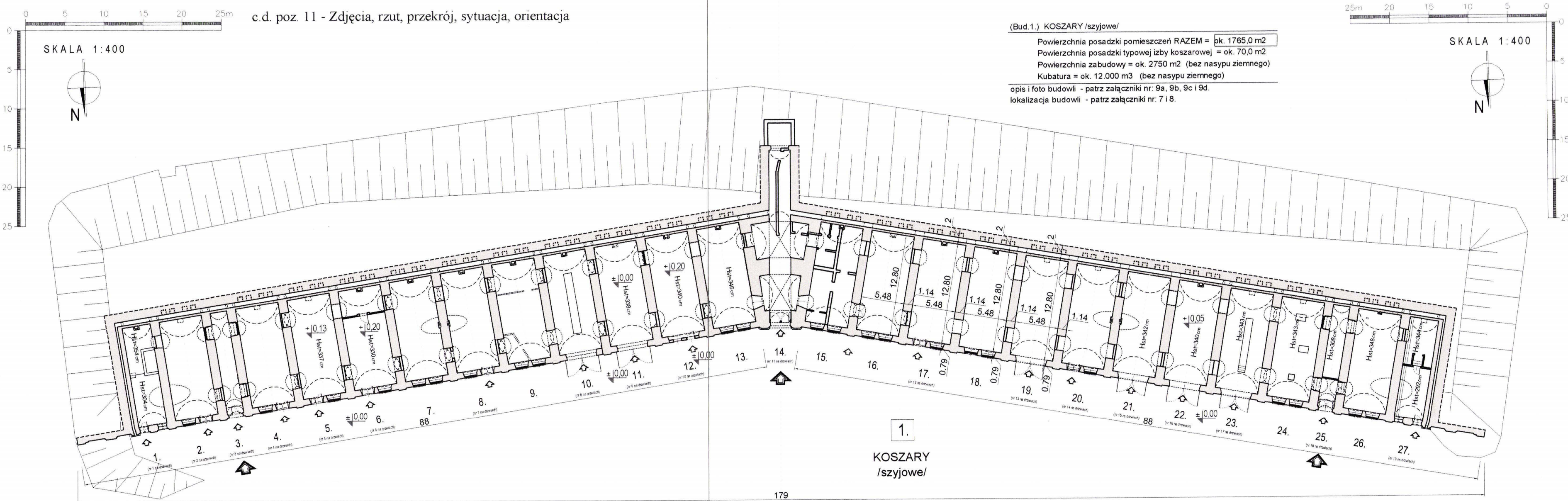
Przekrycie: Nasyp ziemny porośnięty zielenią niską, z małymi krzewami, o dość czytelnym narysie i zniekształconych profilach. **SZ - 80%, ST – średni.**

Wypożyczenie: Brak.

Instalacje: Przewody wentylacji grawitacyjnej i kanały kominowe w większości niedrożne. Szczelina wentylacyjno-osuszająca, za tylnymi ścianami sal koszarowych zachowana dobrze, pierwotny drenaż i odwodnienie nierozpoznane. Współczesne instalacje elektr. i c.o. zniszczone. **SZ - 40%, ST – zły.**

Budowla zachowana w dużym stopniu. Stan techniczny koszar ogólnie jest dość dobry.

Ryc.49 Rzut przyziemia budowli pn: Koszary /szyjowe/ (Bud.1.), w skali 1:400, usytuowanej w Forcie VIII - Służew przy ul. Nowoursynowskiej w Warszawie (opracowanie wg pomiarów własnych w terenie: Piotr Kordek - grudzień 2014).

1. 2. 3. 4.

osie elewacji frontowej, licząc od lewej strony

wnęki minerskie prostokątne w kształcie wykute w ścianach (zapewne przed 1915 r.) w celu umieszczenia w nich ładunków wybuchowych:

wnęki minerskie - nie zamurowane

wnęki minerskie - współcześnie zamurowane

1. Miejscowość..... m. st. Warszawa	4. Obiekt (nazwa jak w karcie) Fort Służew (do 1915 r.: Fort VIII) w pierścieniu zewnętrznym Twierdzy Warszawa	5. Zawartość wkładki (nazwa materiału uzupełniającego) BUDOWLE PODWALNI – cz.I <u>KOSZARY /szyjowe/ (Bud.1)</u> c.d. poz. 14 – Kubatura, c.d. poz. 15 – Powierzchnia c.d. poz. 20 – Najpilniejsze postulaty konserwatorskie c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja
2. Dzielnica..... Warszawa - Ursynów		
3. Województwo..... mazowieckie		

c.d. poz. 14 – Kubatura Ok. 12.000 m³. (bez nasypów ziemnych) c.d. poz. 15 – Powierzchnia Ok. 1765 m². (powierzchnia posadzki pomieszczeń)

c.d. poz. 20 – Najpilniejsze postulaty konserwatorskie

Przeprowadzić niezbędne prace zabezpieczające i remontowo-izolacyjne w miejscach zagrażających substancji murowej budowli koszar.

Sporządzić waloryzację historyczno-architektoniczną i wytyczne konserwatorskie do projektu remontu i konserwacji budowli.

Prace prowadzić i realizować w uzgodnieniu z Urzędem Konserwatorskim, ściśle wg projektu architektoniczno-konserwatorskiego.

c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

Ryc.50 ↑ Widok ogólny budowli Koszar szyjowych od zachodu, pośrodku otwór wejścia do środkowego korytarza komunikacyjnego koszar.

Ryc.51 Otwór wejścia do środkowego korytarza komunikacyjnego koszar z dziedzińca koszarowego, usytuowany na osi środkowej budowli (14. oś).

Wkładkę założył.....**Piotr Kordek, grudzień 2014.**

Miejsce przechowywania negatywów: .....**archiwum autora**

Koszary /szyjowe/ (Bud.1.) – patrz załączniki nr: 9a, 9b, 9c i 9d.

Foto na ryc. 51,54,55,56,57,58,59 – VII 2014. Foto na ryc. 50,52,53 – XI 2014.

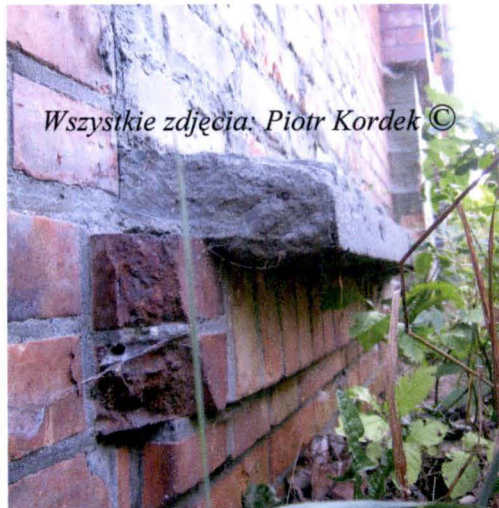
Ryc.52 Fragment elewacji frontowej prawego skrzydła budowli Koszar szyjowych, widoczne osie elewacji od 12. osi do 25. osi (na zdjęciu po prawej stronie).

Ryc.53 Fragment elewacji frontowej prawego skrzydła budowli Koszar szyjowych, widoczne osie elewacji od lewej: 26. i 27. osi i skrajny, prawy mur oporowy.

Ryc.54, 55, 56

Ryc.57

Wszystkie zdjęcia: Piotr Kordek ©

Ryc.58

Ryc.59

Ryc.54, 55, 56 Wydrapane w licu cegieł daty, zapewne przez żołnierzy pełniących służbę wartowniczą, zachowały się wyraźnie dziś widoczne rytne z lat 1908 – 1984.

Ryc.57 Detal ceglano-parapetu podokiennego na elewacji koszar szyjowych, przykrytego betonową płytą bez kapinosa.

Ryc.58 Jedno z kilku zachowanych kół żelaznych przymocowanych na pilastrach wspierających arkady na elewacji koszar szyjowych.

Ryc.59 Prawy skrajny mur oporowy w elewacji koszar szyjowych, widoczne granitowe ciosy tworzące dekoracyjny cokół elewacji.

1. Miejscowość..... m. st. Warszawa	4. Obiekt (nazwa jak w karcie)	5. Zawartość wkładki (nazwa materiału uzupełniającego)
2. Dzielnica..... Warszawa - Ursynów	Fort Służew (do 1915 r.: Fort VIII)	BUDOWLE PODWAŁNI – cz.I
3. Województwo..... mazowieckie	w pierścieniu zewnętrznym Twierdzy Warszawa	<u>KOSZARY /szyjowe/ (Bud.1)</u>
		c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

Ryc.60 Wnętrze izby koszarowej w 1. osi od lewej, widok na frontową ścianę izby.

Ryc.61 Wnętrze izby koszarowej w 1. osi od lewej, widok na tylną ścianę izby.

Ryc.62 Wnętrze izby koszarowej w 6. osi od lewej, widok na frontową ścianę izby.

Ryc.63 Wnętrze izby koszarowej w 12. osi, widok na tylną ścianę izby.

Ryc.64 Wnętrze izby koszarowej w 12. osi, widok na ścianę frontową izby.

Ryc.65 Wnętrze izby koszarowej w 19. osi, widok na ścianę frontową izby.

Ryc.66

Ryc.66 Wnętrze izby koszarowej w 13 osi, widok na ścianę elewacyjną, ściany obłożone glazurą, na posadzce terakota.

Ryc.67

Ryc.67 Wnętrze wąskiej przestrzeni wentylacyjnej zlokalizowanej wzdłuż tylnych i bocznych ścian budowli, obsypanych ziemią. Widoczne rozkucia ścian z 1913 roku.

Ryc.68

Ryc.68 Wnętrze głównego, środkowego korytarza komunikacyjnego koszar, widok od wejścia w stronę poterny.

Ryc.69

Ryc.69 Łukowo przesklepiony otwór z zachowanymi hakami zawiasowymi zachowany na zakończeniu poterny, prowadzącej historycznie na dziedziniec główny i do podwalni.

Ryc.70

Ryc.70 Jedno z wielu zachowanych wielokwaterowych okien metalowych, podwójnych ze skrzydłami i wietrznikami, zamykanych zakrętkami, szklonych na kit.

Ryc.71

Ryc.71 Poprzeczny ciąg komunikacyjny łączący amfiladowo poszczególne izby koszarowe ze sobą, widok z izby w 23. osi w stronę 25. osi.

Ryc.72

Ryc.72 Dwuskrzydłowe, drzwi wewnętrzne, wtórnie wstawione w otwór przejścia, prawdopodobnie w latach międzywojennych, pomiędzy izbami w 15. i 16. osi. Widoczne wtórne podkucia lunety sklepienia pod skrzydła otwierane do wewnątrz izby w 16. osi.

Ryc.73

Ryc.73 Otwory okienne i drzwiowy w ścianie elewacyjnej izby w X. osi, wszystkie otwory okienne wyposażone w taką ślusarkę są zamurowane współcześnie od zewnątrz.

Wszystkie zdjęcia: Piotr Kordek ©

1. Miejscowość..... m. st. Warszawa	4. Obiekt (nazwa jak w karcie) Fort Służew (do 1915 r.: Fort VIII) w pierścieniu zewnętrznym Twierdzy Warszawa	5. Zawartość wkładki (nazwa materiału uzupełniającego) ELEMENTY OBRONY FOSY – cz.I KAPONIERY (Bud.2.a, b, c.) – W RUINIE c.d. poz. 13 – Opis, poz. 14 – Kubatura, poz. 15 – Powierzchnia, c.d. poz. 19 – Stan zachowania, c.d. poz. 20 – Najpilniejsze postulaty konserwatorskie c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja
2. Dzielnica..... Warszawa - Ursynów		
3. Województwo..... mazowieckie		

c.d. poz. 13 – Opis

Sytuacja: Kaponiere (Bud. 2.a, 2.b, 2.c.) – obecnie w kompletnej ruinie – są zlokalizowane w suchym rowie forticznym czoła i barków fortu.

Bud.2.a. – Ruina Kaponiere głównej przeciwskarpowej oraz relikty poterny do niej prowadzącej są zlokalizowane na osi fortu w fosie czoła.

Bud.2.b. – Ruina Kaponiere lewego, wschodniego barku jest zlokalizowana w skarpie wału na styku lewego czoła i lewego barku fortu.

Bud.2.c. – Ruina Kaponiere prawego, zachodniego barku jest zlokalizowana w skarpie wału na styku prawego czoła i prawego barku fortu.

Material, konstrukcja i technika: FUNDAMENTY – niedostępne; ŚCIANY – betonowe; STROPY / SKLEPIENIA – betonowe;
WIEŻBA DACHOWA – brak; PRZEKRYCIE – nasyp ziemny ze stokiem pierwotnie darniowanym, obecnie pokryty dziko rosnącą zielenią;
PODŁOGI / POSADZKI – nierozpoznane; SCHODY – nierozpoznane; OTWORY – nierozpoznane.

Rzut: Kaponiere w kompletnej ruinie - budowie niedostępne i nierozpoznane.

Bryła: Kaponiere w kompletnej ruinie - budowie niedostępne i nierozpoznane.

Elewacje: Kaponiere w kompletnej ruinie - budowie niedostępne i nierozpoznane.

Wnętrze: Kaponiere w kompletnej ruinie - budowie niedostępne i nierozpoznane.

Wyposażenie: Brak.

Instalacje: Brak.

c.d. poz. 14 – Kubatura Nierozpoznana.

c.d. poz. 15 – Powierzchnia Nierozpoznana.

c.d. poz. 19 – Stopień zachowania (SZ) i stan techniczny (ST)

Budowle kaponier w kompletnej ruinie.

c.d. poz. 20 – Najpilniejsze postulaty konserwatorskie

Niezbędne są prace zabezpieczające.

Prace prowadzić i realizować w uzgodnieniu z Urzędem Konserwatorskim, ściśle wg projektu architektoniczno-konserwatorskiego.

Ryc.74 Ruiny (Bud.2.a.) przeciwsłupowej kaponier głównej, na osi fortu.

Ryc.75 Ruiny (Bud.2.a.) przeciwsłupowej kaponier głównej na osi fortu.

Ryc.76 Relikty poterny kaponier głównej.

Ryc.77 Ruiny (Bud.2.c.) skarpowej kaponier barkowej, w prawym, zachodnim barku fortu.

Ryc.78 Ruiny (Bud.2.b.) skarpowej kaponier barkowej, w lewym, wschodnim barku fortu.

1. Miejscowość.....m. st. Warszawa	4. Obiekt (nazwa jak w karcie) Fort Służew (do 1915 r.: Fort VIII) w pierścieniu zewnętrznym Twierdzy Warszawa	5. Zawartość wkładki (nazwa materiału uzupełniającego) BUDOWLE INNE – cz.I PRZEPUST WODNY (Bud.4.) c.d. poz. 13 – Opis, poz. 14 – Kubatura, poz. 15 – Powierzchnia, c.d. poz. 19 – Stan zachowania, c.d. poz. 20 – Najpilniejsze postulaty konserwatorskie c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja
2. Dzielnica.....Warszawa - Ursynów		
3. Województwo.....mazowieckie		

c.d. poz. 13 – Opis

Sytuacja: Przepust wodny (Bud.4.) – obecnie częściowo zachowany – jest zlokalizowany w przeciwskarpie fosy w narożu barku i szyi fortu, przykryty nasypem ziemnym.
Materiał, konstrukcja i technika: FUNDAMENTY – niedostępne, zapewne ławy z kamieni polnych, granitowych; ŚCIANY – zewnętrzna murowana z cegły pełnej, ceramicznej, licowej, nieotynkowana, zwieńczona gzymsem z cegieł kształtowych; STROPY / SKLEPIENIA – nierozpoznane, obecnie wewnątrz jest zamurowane; WIEŻBA DACHOWA – brak; PRZEKRYCIE – nasyp ziemny ze stokiem pierwotnie darniowanym, obecnie pokryty dziko rosnącą zielenią; PODŁOGI / POSADZKI – nierozpoznane, obecnie wewnątrz jest zamurowane; SCHODY – nierozpoznane; OTWORY – dość czytelny główny otwór zewnętrzny, bez stolarki, łukowo przekryty ceglany nadprożem, współcześnie zamurowany.

Rzut: Przepust wodny (tzw. spust bezciśnieniowy), to budowla hydrotechniczna zupełnie niedostępna i nierozpoznana we wnętrzu. Na zewnątrz widoczne zrujnowane dwa murki oporowe prostopadłe do elewacji.

Bryła: Budowla nierozpoznana. Ukryta pod nasypem ziemnym stoku przeciwskarpie fosy.

Elewacje: Budowla ma jedną widoczną elewację, jednoosiową, zwieńczoną gzymsem z cegieł kształtowych.

Wnętrze: Niedostępne.

Wyposażenie: Brak.

Instalacje: Brak.

c.d. poz. 14 – Kubatura Nierozpoznana.

c.d. poz. 15 – Powierzchnia Nierozpoznana.

c.d. poz. 19 – Stopień zachowania (SZ) i stan techniczny (ST)

Fundamenty: Nie rozpoznane.

Ściany: Zachowane, nieotynkowane, obsypane śmieciami i ziemią od zewnątrz, mocno zawilgocone. SZ - ? 80%, ST – zły.

Sklepienia: Nie rozpoznane.

Przekrycie: Nasyp ziemny porośnięty dziko rosnącą zielenią.

Wyposażenie: Brak.

Instalacje: Brak.

Budowla przepustu częściowo zachowana – częściowo zasypana, bez dostępu do wnętrza. Stan techniczny prawdopodobnie zły.

c.d. poz. 20 – Najpilniejsze postulaty konserwatorskie

Niezbędne są uproszczone badania archeologiczne i architektoniczne, odkopanie elewacji i udrożnienie wnętrza, prace zabezpieczające, osuszająco-izolacyjne.

Prace prowadzić i realizować w uzgodnieniu z Urzędem Konserwatorskim, ściśle wg projektu architektoniczno-konserwatorskiego.

Ryc.79

Ryc.80

Ryc.81

Ryc.82

Ryc.79,80,81 i 82 Zachowany, ceglany przepust wodny - urządzenie hydrotechniczne prawdopodobnie z czasów budowy fortu, zlokalizowane w stoku przeciwskarpy rowu fortecznego na styku barku i szyi, przeznaczony do zapewne odprowadzania nadmiaru wody opadowej z fosy w kierunku Potoku Służewieckiego, zapewne podziemnym kanałem odwadniającym.

1. Miejscowość..... m. st. Warszawa	4. Obiekt (nazwa jak w karcie) Fort Służew (do 1915 r.: Fort VIII) w pierścieniu zewnętrznym Twierdzy Warszawa	5. Zawartość wkładki (nazwa materiału uzupełniającego) BUDOWLE INNE – cz.II LODOWNIA (Bud.5.) c.d. poz. 13 – Opis, poz. 14 – Kubatura, poz. 15 – Powierzchnia, c.d. poz. 19 – Stan zachowania, c.d. poz. 20 – Najpilniejsze postulaty konserwatorskie c.d. poz. 11 – Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja
2. Dzielnica..... Warszawa - Ursynów		
3. Województwo..... mazowieckie		

c.d. poz. 13 – Opis

Sytuacja: **Lodownia (Bud.5.) – obecnie częściowo zachowana** – jest zlokalizowana poza narysem fortu na jego zapole, niegdyś w sąsiedztwie wschodniej drogi dojazdowej do fortu, przykryta nasypem ziemnym.

Materiał, konstrukcja i technika: **FUNDAMENTY** – niedostępne, zapewne ławy z kamieni polnych, granitowych; **ŚCIANY** – zewnętrzne murowane z cegły pełnej, ceramicznej, od wewnątrz i od zewnątrz otynkowane; **STROPY / SKLEPIENIA** – sklepienie kolebkowe, murowane z cegły pełnej, ceramicznej; **WIEŻBA DACHOWA** – brak; **PRZEKRYCIE** – nasyp ziemny ze stokiem pierwotnie darniowanym, obecnie pokryty dziko rosnącą zielenią; **PODŁOGI / POSADZKI** – nierozpoznane, obecnie wnętrze ruin jest zaśmiecone i zasypane; **SCHODY** – nierozpoznane; **OTWORY** – **Drzwiowe:** czytelny jeden otwór drzwiowy, zewnętrzny, bez stolarki, płasko przekryty ceglany nadprożem, widoczna jest jedynie jego górna część – praktycznie cała elewacja jest zasypana współcześnie. **Okienne:** nie rozpoznane.

Rzut: Lodownia to budowla jednotraktowa, na planie prostokąta – obecnie brak dostępu do wnętrza – jedynie wąska szczelina pozwala włożyć aparat fotograficzny do wnętrza i zrobić zdjęcie. Wewnątrz widoczna jest jedna izba – orientacyjne wymiary szer. ok. 3,50m, dług. ok. 4,00m. Wejście do budowli umieszczone jest w krótszym, północnym boku budowli. Analiza podobnych obiektów towarzyszących innym fortom warszawskim oraz fakt, że całość budowli ma zewnętrznie bez nasypu ponad 10 m długości, wskazuje, iż prawdopodobnie wnętrze jest podzielone na dwie części, z których południowa jest zupełnie niedostępna i nierozpoznana.

Bryła: Budowla Lodowni - jednokondygnacyjna, nie podpiwniczona. Ukryta pod nasypem ziemnym.

Elewacje: Budowla obecnie jest kompletnie zasypana, widoczne małe fragmenty elewacji szczytowej – otynkowane.

Wnętrze: Ściany i sklepienie otynkowane, całe wnętrze obecnie zaśmiecone i zasypane.

Wyposażenie: Brak.

Instalacje: Brak.

c.d. poz. 14 – Kubatura Ok. 150 m³. (bez form ziemnych).

c.d. poz. 15 – Powierzchnia Ok. 30 m².

c.d. poz. 19 – Stopień zachowania (SZ) i stan techniczny (ST)

Fundamenty: Nie rozpoznane.

Ściany: Zachowane, otynkowane, obsypane śmieciami i zasypiskiem od wewnątrz i ziemią od zewnątrz. **SZ - 90%, ST – mierny.**

Sklepienia: Zachowane, kolebkowe, otynkowane od wewnątrz, obsypane ziemią od zewnątrz. **SZ - 90%, ST – mierny.**

Przekrycie: Nasyp ziemny porośnięty dziko rosnącą zielenią. **Wyposażenie:** Brak. **Instalacje:** Brak.

Budowla lodowni częściowo zachowana – kompletnie zasypana, bez dostępu do wnętrza. Stan techniczny prawdopodobnie zły / mierny.

c.d. poz. 20 – Najpilniejsze postulaty konserwatorskie

Niezbędne są uproszczone badania archeologiczne i architektoniczne, odkopanie wnętrza i elewacji, prace zabezpieczające, osuszająco-izolacyjne.

Prace prowadzić i realizować w uzgodnieniu z Urzędem Konserwatorskim, ściśle wg projektu architektoniczno-konserwatorskiego.

Ryc.83 Lodownia na zapolu fortu, widok od południa na trójkątne zwińczenie południowej ściany elewacji.

Ryc.84 Lodownia na zapolu fortu, widok od północy na trójkątne zwińczenie północnej ściany elewacji z zachowanym wejściem.

Ryc.85

Ryc.86

Ryc.87

Ryc.85 i 86 Zachowany otwór wejścia do wnętrza lodowni, usytuowany w północnej ścianie budowli – kompletnie zasypanej od zewnątrz.

Ryc.87 Wnętrze Lodowni przekryte sklepieniem kolebkowym, zdjęcie zrobione przez otwór wejścia, obecnie brak swobodnego dostępu do wnętrza.